

Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Güç ve Güç İlişkileri

Power and Power Relationships in The Public Policy Making Process

Serdar Kenan GÜL¹

Öz

Hayatımız boyunca kendileriyle doğrudan ilgili olmayan kişiler üzerinde bile etki ve sonuçları olan birçok alandaki kamu politikalarından etkileniriz. Politika oluşumu sürecindeki güç konusuna odaklanmak kamu politikalarının oluşumunu kavramamıza yardımcı olur. Gündem oluşturmada toplumdaki güç odaklarının önemli bir rolü vardır. Bu çerçevede gündemi kimin oluşturacağı, gücün nerede yoğunlaştığına bağlıdır. Bu makale, güç ve güç ilişkileriyle ilgili temel yaklaşımları incelemekte ve bu yaklaşımların kamu politikalarının oluşumunu nasıl etkilediğini analiz etmektedir. Bu çalışma, plüralist (çoğulcu) ve elitist (seçkinci) modelleri ile Gaventa'nın güç yaklaşımını ele almakta ve Kingdon'un analizinde çıkarları ve çıkarların rolünü nasıl ele aldığını tartışmaktadır. Son olarak, bu çalışma Gaventa'nın güç tipolojisini Kingdon'un politika süreci yaklaşımına uygulamakta ve hangi unsurun dışında kaldığını belirlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Güç, çoğulculuk, seçkincilik, gündem oluşturma, politika oluşumu.

Abstract

Throughout our lives, we are influenced by public policies in many areas that have effects and consequences even for those who are not directly involved. Focusing on power in the policy-making process helps us to understand how public policies are formed. Power groups in society play an important role in agenda setting. In this framework, who sets the agenda depends on where power is concentrated. This article examines the main approaches to power and power relations and analyzes how these approaches affect public policy formation. This study reviews Gaventa's power approach with its pluralist and elitist models and discusses how Kingdon deals with interests and the role of interests in his analysis. Finally, this paper applies Gaventa's typology of power to Kingdon's policy process approach and identifies which elements are left out.

Keywords: Power, pluralism, elitism, agenda setting, policy making.

¹ Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, skgul@kastamonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4771-9202>

Makale Türü/Article Type: Derleme Makalesi/Review Article

Geliş Tarihi/Received Date: 10.07.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 26.09.2024

Atıf İçin/For Cite: GÜL S. K., "Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Güç ve Güç İlişkileri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1761-1772

<https://doi.org/10.17755/esosder.1514232>

License: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

1. GİRİŞ

Politika sürecinde güce odaklanmak, kamu politikası oluşumunun doğasını anlamak için çok önemlidir. Politika sürecinde güce odaklanılmasının nedeni, gücün politika oluşturma süreci üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır. Güç, politika sürecinde yer alan ve kendi çıkarlarını düşünen bireyler için büyük bir motivasyon kaynağıdır. Eğer bir araştırmacı gücü, politika sürecinin belirli eylemlerinin/sonuçlarının doğru nedeni olarak gösterebilirse, belirli bir politika sürecini açıklama yeteneği artar. Belirli bir yasal düzenleme analiz edilirken, belli bir maddenin neden dahil edildiğine veya belirli sınırların niçin konulduğuna ilişkin sorular ortaya çıkarsa, yalnızca yasal düzenlemenin destekçilerine değil, aynı zamanda bu düzenlemeden etkilenen çıkar gruplarına ve özel kuruluşlara da bakılmalıdır.

Yaşamlarımız boyunca, doğrudan ilgili olmayan bireyler için bile geniş etkileri ve sonuçları olan çok çeşitli kamu politikalarından etkileniriz. Bu politikalar her yerde mevcuttur ve “bir aktör ya da aktörler grubu tarafından bir sorun ya da endişe konusu ile başa çıkarken izlenen nispeten istikrarlı, amaçlı bir eylem planı” olarak tanımlanabilir (Anderson, 2003:4). Politika oluşturma bir dizi süreç olmasına ve farklı kategoriler ve aşamalar kullanmasına rağmen, Kingdon (2003:4), *gündem belirleme* ve *alternatif belirleme* olmak üzere iki ana karar öncesi süreci incelemektedir. Öncelikle hükümet gündemi ile karar gündemi arasında ayrım yapan Kingdon, daha sonra neden bazı konular gündem statüsü kazanırken diğerlerinin ihmal edildiğini ve neden bazı alternatifler ciddi ilgi görürken diğerlerinin görmediğini sorgulamaktadır. Bu sorular bize gücün (birçok aşamasıyla birlikte) ve çoğulcu ve elitist yaklaşımların politika yapım sürecindeki rolünü göstermektedir. Bu doğrultuda makalede bu konular güç ve güç ilişkileri perspektifinden ele alınmaktadır.

Güç, kamu politikası alanındaki ilişkileri ve erişimi tanımlar. Ayrıca, güç algısının ve ilişkilerin karmaşıklığının belirlenmesi, politika oluşturma, uygulama ve yürütme süreçlerinde yer alan değişkenlerin belirlenmesine yardımcı olacaktır. Bu makalede Gaventa'nın (1980) güç tipolojisi, çoğulcu ve elitist yaklaşım kullanılarak Kingdon'ın (2003) çıkarları nasıl algıladığını, analizinde çıkarların rolü ve Gaventa'nın gücün üç yüzü tipolojisine kıyasla neleri dışarıda bıraktığı tartışılacaktır. İlk olarak çoğulcu ve elitist model ve Gaventa'nın iktidar yaklaşımının temelleri ortaya konulacak ve ardından bu tipolojiyi Kingdon'ın politika süreci yaklaşımına uygulayarak Kingdon'ın çalışmasında neleri dışarıda bıraktığı belirlenecektir.

2. ÇOĞULCULUK (PLURALİZM)

Gündeme erişimin doğası, toplumdaki güç odağı açısından tanımlanabilir. Bu çerçevede gündeme kimin erişim sağlayacağı, gücün nerede yoğunlaştığına (kimin katıldığına) bağlıdır. Putnam (1995) iki rakip katılım kapsamı teorisi arasındaki tartışmayı özetlemektedir; *çoğulcu ve elit teorisi*. Çoğulculuğun etkisi, kamu politikası yazımında ve araştırmalarında önemli ve yaygın olmuştur ve çoğulculuk da yoğun tartışmalara yol açmıştır. Kelso (1995) “Üç Tür Çoğulculuk” başlıklı makalesinde analitik olarak üç farklı türü tanımlamaktadır; *laissez-faire, kurumsal ve kamusal çoğulculuk*.

Kelso'ya (1995) göre, *laissez-faire çoğulcuları* ortak bir tema öne sürmektedir; ister yerel ister federal hükümetin faaliyetlerine bakıldığında, açık ve kendi kendini düzenleyen bir siyasi sistem görülmektedir. Siyasi pazarın rekabetçi yapısı tekelci gücün yükselişini engellerken, siyasetin açıklığı da bireysel özgürlüğün ve rasyonel politika yapımının ilerlemesini teşvik eder. Gücün çok sayıda grup arasında paylaşılması, hükümetin ya da çoğunluğun bireysel özgürlükleri ihlal etme kabiliyetini azaltırken, siyasi sistemin acil toplumsal meseleleri tespit etme ve bunlara yanıt verme kapasitesini artırır.

Kelso (1995) Lowi'nin (1995) “çıkarcı grubu liberalizmi” ve McConnell'ın (1966) “siyasetin grup teorisi” kavramlarını *kurumsal çoğulculuk* (corporate pluralism) olarak

tanımlamaktadır. Laissez-faire çoğulcuları, siyasi pazarlığın görünmez elinin kaçınılmaz olarak güç yoğunlaşmasını sınırladığı, kendi kendini düzelten bir sistem öngörürken, Lowi ve McConnell siyasetin, hepsi birbirinden bağımsız bir dizi küçük, özerk derebeyliklere bölünmesini öngörmektedir. Çoğulculuğun kurumsal biçimi altında, tek bir parti tüm kararları tekeline alma yeteneğine sahip değildir, ancak belirli gruplar bireysel politika alanlarında kontrol gücü elde edebilmiştir. Kurumsal çoğulculara göre, çıkar grupları hükümet yetkilerini ele geçirmekte ve karar alma sürecini daraltarak ve izole ederek yarı tekel gücü kullanmayı başarmaktadır. Ayrıca, bazı durumlarda çıkar grupları örtülü ve gizli anlaşmalar yoluyla tekelci imparatorluklar kurmaya çalışmışlardır.

Kelso (1995), hem laissez-faire hem de kurumsal çoğulculuğun kusurlarının eleştirel incelemesinden sonra, toplumdaki çıkarların karşılıklı etkileşimini düzenlemek için reform odaklı bir karar alma modeli olarak *kamusal çoğulculuğu* (public pluralism) önermektedir. Kamusal çoğulculuk, siyasi arenanın rekabetçi doğasının bozulmadan kalmasını sağlamak için büyük ölçüde merkezi yönlendirme ve yönetime dayanır. Siyasi pazar artık kendi kendini düzeltilmediğinde, hükümet üç rol oynayarak grup rekabeti sürecini kolaylaştırmalıdır. Birincisi, hükümet bir savunucu olarak hareket edebilir, yoksullar veya tüketiciler gibi hâlihazırda siyasi nüfuzdan yoksun çıkarları savunabilir ve hatta örgütleyebilir. İkinci olarak, yeni aktif hale gelen grupların pazarlık masasına erişimlerinin engellenmesini önlemek için, yürütme organı, çıkar gruplarının birbirleriyle rekabet etmeye zorlanmaları için politika kararlarının formülasyonunu yapılandırarak ve düzenleyerek siyasi koruyucu rolünü de üstlenmelidir. Son olarak, farklı çıkar grupları arasında rekabeti teşvik etmenin yanı sıra, seçilmiş yetkililer aynı zamanda hakem olarak hareket etmeli, anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmalı ve çatışan grupların önerileri arasında seçim yapmalıdır.

Kelso'nun (1995) çoğulculuk tipolojisi, çoğulculuğun etkisini ve tartışmalarını daha iyi anlamamıza yardımcı olmak için sadece bir bağlam değil, aynı zamanda analitik bir kavrayış da sağlamaktadır. Kelso, laissez-faire çoğulculuğu ile kurumsal çoğulculuk arasında, çoğulculuğun sorun ağları ve politika tipolojileri üzerindeki kalıcı etkisini anlamamıza yardımcı olacak bir ayırım yapmaktadır. Kurumsal çoğulculuğun temel argümanlarından biri, tek bir tarafın tüm kararları tekeline alma kabiliyetine sahip olmamasına rağmen, bazı çıkar gruplarının münferit politika alanlarında kontrol gücü elde edebilmiş olmasıdır. Bu, Gormley'in (1986) düzenleyici konu ağı analizinin ve Lowi'nin (1995) politika tipolojilerinin ana varsayımı veya argümanı ile oldukça ilgilidir. Gormley'in (1986) temel argümanı, düzenleyici politikaların, kamusal önem ve teknik karmaşıklık düzeylerine bağlı olarak, sorun alanları arasında sistematik olarak farklılık gösterdiğidir. Lowi'nin (1995) temel argümanı ise farklı politika türlerinin kendilerine özgü politikalar ya da politik ilişki setleri doğurduğudur.

Çoğulculuğa yönelik en yaygın itiraz, gruplar arasındaki eşitsizliklerle ilgilidir. Çıkar grupları arasındaki rekabetin sonucu genellikle göreceli mali kaynaklar tarafından belirlenir; bu da toplumun bazı unsurlarının etkin katılım kabiliyetini önemli ölçüde sınırlar. Belirli politika alanları bir ya da iki güçlü çıkar grubunun hâkimiyeti altındadır. Kelso (1995) kurumsal çoğulculuğu ve laissez-faire çoğulculuğu eleştirisinde bunu kabul etmekte ve düzenlenmemiş bir çoğulcu hükümet biçiminin kusurlarını hafifletmek için alternatif bir kamusal çoğulculuk modeli önermektedir. Ancak Kelso'nun kamusal çoğulculuk modeli esasen açıklayıcı bir modelden ziyade kuralcı bir modeldir ve bu tür siyasi değişiklikleri başlatmanın karmaşık bir görev olacağını söylemektedir. Kelso'nun önerdiği hükümet düzenlemelerinin görünür elinin, kamu politikası sürecinin fiili uygulamasında başarılı olup olamayacağı bilinmemektedir.

3. SEÇKİNLİK (ELITİSM)

Elitist teori, kamu politikasının çoğulcu modelde iddia edildiği gibi halkın veya grupların talepleri ve eylemleri tarafından değil, tercihleri kamu görevlileri ve kurumları tarafından hayata geçirilen yönetici seçkinler tarafından belirlendiğini öne sürmektedir (Anderson, 2003:21; Çevik ve Demirci, 2008:143; Dye ve Ziegler, 2009:2).

Schattschneider'in (1975) "yönetilen" demokrasisinde halk için bir yer vardır. Halkın bu sistemde hala bir seçeneği vardır, ancak bu seçenek yönetici elit tarafından yaratılan alternatiflerle sınırlıdır. Bu bağlamda, siyasi sistemin rekabetçi doğası, halkın egemenliğini sürdürmesi ve siyasi süreci bir şekilde etkileme şansına sahip olması açısından önemlidir. Schattschneider'in (1975) da belirttiği gibi, siyasi girişim rekabetçi değilse halk güçsüzdür. Halka seçim yapma fırsatı veren, siyasi örgütlerin rekabetidir. Bu fırsat olmadan halk egemenliği hiçbir anlam ifade etmez. Bu bağlamda, Schattschneider (1975) halkı kamu işlerine "çekmede" çatışmaların önemini kapsamlı bir şekilde tartışır ve "halkın katılımının doğasını" belirleyen şeyin "çatışmanın doğası" olduğunu söyler. Genel olarak, Schattschneider'in halkın siyasete "çatışmanın yayılması" yoluyla dâhil olduğu şeklindeki elitist demokrasi görüşü, halkın kendi özgür iradesiyle siyasete katıldığı "halk tarafından yönetim" şeklindeki klasik demokrasi tanımına açıkça ters düşmektedir.

Elitist modelde, politikacılar sınırlı bir şekilde de olsa çok sayıda insanı siyasete dâhil etmeye çalışırlar. Bununla bağlantılı olarak, Schattschneider'in (1975) teorisi, elitist okulun diğer teorilerine göre daha "demokratik" görünmektedir. Örneğin, diğer bazı elitist bilim adamları insanların rolünü ve siyasi sistemin rekabetçi doğasını vurgulamayı tercih etmemektedir. Bu akademisyenlerden biri Domhoff'tur (2002). "Amerika'yı Kim Yönetiyor?" adlı çalışmasında, kendi sorusuna cevap olarak, büyük şirketlerin sahipliği ve kontrolüne dayanan Amerikan yönetici (üst) sınıfının açıkça "kurumsal topluluklar" olduğunu söyler. Domhoff'un elit kamu politikası anlayışı, Marx'ın sınıf egemenliği teorisine çok benzemektedir. Ancak Marx'ın aksine Domhoff (2002) sınıf çatışmalarının önemini küçümsemekte ve sınıf egemenliğinin her yerde var olmadığını belirtmektedir.

Son olarak, Gaventa (1980) ve Hill ve Klamer (2002) yöneticilerin güçsüz insanların sessizliğini sürdürme yollarını tartışmaktadır. Gaventa'ya (1980) göre, yönetici elit gücünü, güçsüzlerin herhangi bir isyanını yenmek için çok önemli olan üstün pazarlık kaynakları; insanları karar alma alanlarından dışlamak için engeller yaratmak için kullanılan önyargıların harekete geçirilmesi ve güçsüzlük duygusunu zihinlerinde kökleştirmek amacıyla yönetilenlerin bilincini etkilemek veya şekillendirmek yoluyla kullanır.

Hill ve Klamer (2002) çalışmalarında, ekonomik elit gücün siyasi gücünü nasıl kullanabileceği sorusunu ele almışlardır. Araştırmaları, modern Amerikan siyasi sisteminin temellerini oluşturan "1896 sistemi" çalışmasına dayanmaktadır. "1896 sistemi"nin, ekonomik elitin popülist ve ilerici hareketlere tepki olarak, çeşitli "siyasi" reformlar gerçekleştirerek kamu politikaları üzerinde kendi kontrollerini sağlamak amacıyla kurulduğu önermesini test etmiş ve doğrulamışlardır. Bu elitizm, alt sınıfların demobilizasyonuna, devlet düzeyinde parti rekabetinin fiilen ortadan kaldırılmasına ve siyasi işlerin oligarşik kontrolüne yol açmaktadır. Bu çalışmadan, ekonomik elitin gündem belirleme ve politika benimseme süreci üzerinde kayda değer bir etkiye sahip olarak hedeflerine ulaşabildiği sonucuna varabiliriz.

Görüldüğü üzere, elitist yaklaşım çoğulcu yaklaşımla çelişmektedir. Seçkinler, çoğulcuların "çıkar gruplarının", kamuoyunun ve seçimlerin kamu politikası üzerindeki etkisini ve "politika uzmanlarının" yönetici seçkinlere artan bağımlılığını abarttığını iddia etmektedir. Ancak kanaatimce elitistler, kitlesel sosyal ve ekonomik hareketlerin kamu politikalarının şekillendirilmesinde oynadığı rolü haksız bir şekilde küçümsemektedir. Son olarak, özellikle de toplumdaki sosyal, ekonomik ve kültürel eğilimlerin (örneğin demografik değişiklikler,

teknolojik gelişmeler, küreselleşme, ekonomik krizler, vb.) dinamik doğası göz önünde bulundurulduğunda, uzun vadede yönetici elitin konumu istikrarlı değildir ve bu da bir toplumda alternatif (karşı elit) güçlerin oluşmasına yol açabilir.

4. GÜÇ (POWER)

Bachrach ve Baratz (1962) elitist ve çoğulcu olmak üzere iki güç görüşü olduğunu öne sürmektedir. Bu iki güç görüşünü yukarıda ayrıntılı olarak inceledik. Temel olarak seçkinlik görüşü, gücün oldukça merkezileşmiş olduğunu öne sürerken, çoğulcu görüş gücün geniş bir alana yayılmış olduğunu öne sürmektedir. Elitist görüşün savunduğu bazı önermeler çoğulcular tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Seçkinliklerin aksine çoğulcular, güç hakkında hiçbir şeyin varsayılmayacağını, gücün meselelere bağlı olduğunu ve meselelerin geçici ya da kalıcı olabileceğini, vatandaşlar arasındaki ilginin anlık ya da yarı kalıcı olabileceğini iddia etmektedir. Son olarak, çoğulcular elitistleri gerçek güç yerine varsayılan güce odaklandıkları için eleştirmektedir.

Çoğulcular için güç, karar alma sürecine katılım olarak tanımlanır. Çoğulcular gücü incelerken, birkaç kilit siyasi kararın seçilmesi, karar alma sürecine dahil olan bireylerin belirlenmesi, çatışmanın çözümü sırasındaki gerçek davranışlarının bir hesabının alınması ve çatışmanın spesifik sonucunun belirlenmesi ve analiz edilmesiyle ilgilenir (Bachrach ve Baratz, 1962:948).

Çoğulcu yaklaşım elitist yaklaşıma göre bazı avantajlara sahip olsa da çoğulcu yaklaşım karar vermeme yoluyla bir grup veya birey üzerinde olası güç kullanımını dikkate almamaktadır. Ayrıca, model önemli ve önemsiz konuları birbirinden ayırmak için herhangi bir kriter sunmamaktadır. Çoğulcu yaklaşım daha fazla faktörü dikkate alsa da hem elitist hem de çoğulcu yaklaşımlar kusurludur (Bachrach ve Baratz, 1962:215).

Çoğulcu yaklaşımı ve Bachrach ve Baratz (1962) ile Lukes'un (1974) çalışmalarını kullanan Gaventa (1980), gücün üç boyutunu tanımlayarak güç kavramını genişletmiştir; gücün birinci yüzü, gücün ikinci yüzü ve son olarak gücün üçüncü yüzü. *Gücün ilk yüzü*, A'nın B üzerinde güç kullanması ve B'nin yapmak istemediği şeyleri ona yaptırmasıdır. Başka bir deyişle, doğrudan ve gözlemlenebilir bir güçtür. Dahl (1961) ve Polsby (1980) gibi çoğulcuların iddia ettiği gibi, herkesin kolayca ve özgürce sesini duyurabileceği veya katılabileceği açık bir sistemdir (çoğulculuğa atıfta bulunur). Dolayısıyla, katılmama ya da sorun çıkarmama siyasi bir sorun değildir. Bir anlamda bu versiyon katılımcıyı (ya da kurbanı) suçlamaktadır.

Gücün ikinci yüzü, A'nın B üzerinde güç kullanması ve B'nin yapmak istemediği şeyleri bile ona yaptırmasıdır. Ancak, gücün ilk yüzünden farklı olarak, gücün ikinci yüzünde dolaylı bir güç kullanımı söz konusudur. Gaventa (1980), teorilerini Schattschneider'in her örgütün bir "önyargı seferberliği" olduğu ifadesine dayandıran Bachrach ve Baratz'a (1962) atıfta bulunur. Dahası, oyunu kimin kuracağı oyuncularını da belirler (Schattschneider, 1975:69). Bu teoride, katılımsızlık ya da sorunsuzluk politik bir sorundur. Katılımcılardan ziyade sistemin (elitlerin) suçlanması gerektiği değerlendirilmektedir.

Bachrach ve Baratz'ın çalışmasının ana noktası, hem elit iktidar anlayışlarının hem de çoğulcu iktidar anlayışlarının, iktidarın ikinci yüzlerini tam olarak içermedikleri için eksik olduklarıdır. Alınmayan kararlar ya da tartışılması engellenen konular, gücü anlamak için gerçek karar alma süreçlerinin ve ortaya çıkan sonuçların incelenmesi kadar önemlidir (Bachrach ve Baratz, 1962:50).

Son olarak, *gücün üçüncü yüzünde* Gaventa (1980), A'nın B üzerinde sadece B'nin yapmak istemediği şeyleri yaptırmak için güç kullanmadığını, aynı zamanda onun isteklerini de belirlediğini ve şekillendirdiğini söyleyerek Lukes'un (1974) çalışmasından esinlenmiştir

(Cankurtaran vd., 2020:1921). Bu yol, çatışmayı başlangıçta ele almanın en iyi ve sinsi yoludur. Bu görünmez boyut, insanların kendilerini ve dünyadaki yerlerini nasıl gördüklerini şekillendiren okullaşma, medya, din vb. gibi sosyalleşme ve kültür süreçlerine atıfta bulunur.

Güç konusuna bir başka yaklaşım da Domhoff (2002) tarafından açıklanmıştır. Domhoff, güç kavramsallaştırmasında Amerika’da güçlü ve güçsüzlerin sosyal sınıf çizgileriyle ayrıldığını öne sürmektedir. Amerikan halkının sosyal sınıfın varlığını kabul etmekteki suskunluğuna rağmen, Domhoff iki boyut tanımlamaktadır. Birinci boyut, “ekonomik sistemde belirli rollere sahip iki ya da daha fazla insan grubu arasındaki ekonomik ve güç ilişkisini” ifade etmektedir. İkinci boyut ise “sosyal kurumların, ilişkilerin ve yaşam tarzlarının bir kategorisi olarak sınıf” anlamına gelmektedir (Domhoff, 2002:4). Buna ek olarak, gücün hem “bir grubun genel olarak etkili ve üretken olma kapasitesi” hem de “bir grubun diğer gruplarla çatışmalarında başarılı olma yeteneği” olduğunu iddia etmektedir (Domhoff, 2002:9).

Elitist ve çoğulcu yaklaşımların gücü tanımlama ve tanımlamalarında içsel zayıflıkları olsa da Domhoff (2002:10) gücün üç göstergesini tanımlar: (1) Kim fayda sağlar? (2) Kim yönetir? ve (3) Kim kazanır? Bu göstergelerin değerleri toplumdan topluma farklılık gösterse de bir grup güçlüyse, bu gücün göstergelerinden en azından bazılarının mevcut olması gerektiğini öne sürer.

Sosyal sınıf tartışmasını güç tartışmasıyla birleştiren Domhoff (2002), sosyal sınıf ve politika planlama ağlarının büyük ölçüde iç içe geçtiğini iddia etmektedir. Politika planlamasının, tipik olarak sosyal sınıf hiyerarşisinin üst seviyelerindeki bireylerle sınırlı olan kurumsal yönetim kurulu odaları ve sosyal kulüplerde başladığını öne sürmektedir. Katılımcıların ve ikinci olarak da karar alma arenasının önüne getirilecek konuların kısıtlanması, belki de gücün ikinci ya da üçüncü yüzünün/boyutunun gerçek dünyadaki bir tezahürüdür.

5. GÜNDEM BELİRLEME (AGENDA SETTING)

Kingdon’ın (2003) çıkarları ve çıkarların çalışmasındaki rolünü nasıl kavradığını anlamak için, onu kitabındaki adımlar boyunca takip etmekte fayda vardır. Katılımcı olarak adlandırılan aktörlerin ya da aktör gruplarının her biri önemli politika yapım süreçlerinin her birine dahil olabileceğinden, bu katılımcılar ve süreçler bir itici güç ya da bir kısıtlama olarak hareket edebilir. Kingdon (2003) ilk olarak *katılımcılar* ve *süreçler* arasında ayırım yapmaktadır.

Sorularına verdiği yanıtların bir kısmı katılımcılara odaklanır çünkü gündemleri ve alternatifleri kimin, neden ve nasıl etkilediğine bakar. Çünkü “oyunun ne hakkında olduğuna kim karar veriyorsa, oyuna kimin gireceğine de o karar verir” (Schattschneider, 1975:169). Tüm bu katılımcıların belirli teşvikleri, güdülleri ve çıkarları vardır. Kingdon (2003), hükümet ve hükümet dışı katılımcıları ve her bir aktörün gündemi belirlemedeki ve hangi alternatiflerin değerlendirileceğine karar vermedeki önemini tartışmaktadır. Hükümet içinde yer alan katılımcılar şunlardır: başkan, başkanın ekibi ve başkan tarafından atanalar; bürokrasi içinde çalışanlar veya kariyer memurları ve kongre üyeleri ile personelini içeren Kongre. Kingdon (2003), gündemin belirlenmesi söz konusu olduğunda yönetimin tipik olarak önemli olduğunu, alternatiflerin belirlenmesinde memurların en fazla öneme sahip olduğunu ve Kongre’nin hem gündem belirleme hem de alternatif belirleme konusunda önemli görüldüğünü göstermektedir.

Hükümet dışındaki katılımcılara bakıldığında, ortak aktörler şunlardır: çıkar grupları; akademisyenler, araştırmacılar ve danışmanlar; medya; kampanyacıları ve siyasi partileri içeren seçim katılımcıları ve kamuoyu (Kingdon, 2003:199; Akman, 2019; Duru, 2022:160). Çıkar grupları, konuların gündeme gelmesini engelleme yetenekleri nedeniyle hükümet dışı grupların

en önemlisi olarak görülmektedir (Kapani, 2005:208; Ergin, 2003:334; Demir, 2018). Akademisyenler, araştırmacılar ve danışmanlar normalde gündemden ziyade alternatifler üzerinde en fazla etkiye sahip olacaklardır. Seçimlere katılanlar ve kamuoyuna gelince, her ikisi de gündemin belirlenmesi açısından önemli görülmektedir. Seçimlere katılanlar ve kamuoyu “genel temaları belirleyerek gündemleri etkilerler, ancak alternatifler konusundaki tartışmalara çok fazla katkıda bulunacak kadar spesifik değildirler” (Kingdon, 2003:200). Her ne kadar hükümet ve hükümet dışı aktörler birbirinden ayırt edilebilse de bu durum iki katılımcı grubunun gündem belirleme ve alternatif belirleme süreçlerinde etkileşimde bulunmadığı anlamına gelmez. Hem hükümet hem de hükümet dışı katılımcılar “olağanüstü derecede açıktır ve fikirler ve bilgiler, resmi konumlarından bir şekilde bağımsız olarak, ilgili kişilerin tüm sorun ağında bu kanallar aracılığıyla dolaşmaktadır” (Kingdon, 2003:199).

Kingdon (2003:199) ayrıca katılımcıların gündemi ve alternatifleri etkileme süreçlerini de araştırmaktadır. Gündem ve alternatiflerin belirlenmesinde katılımcılardan biraz daha önemli olan süreçlerdir. Kingdon, politika girişimlerinin kökenine ilişkin üç temel yaklaşımdan bahsetmektedir; rasyonel kapsamlı karar verme, artırıcı ve çöp kutusu modeli.

Kapsamlı rasyonel karar verme modeli, “insanların öncelikle hedeflerini net bir şekilde tanımladıklarını ve bu hedeflere ulaşmanın kendilerini tatmin edecek seviyelerini belirlediklerini” varsaymaktadır. Daha sonra bu hedeflere ulaşmak için bazı alternatiflere odaklanırlar. Ancak bu gerçekçi bir yaklaşım değildir çünkü gerçek dünyada insanların çok sayıda alternatif bulması ve bunları sistematik olarak karşılaştırması her zaman kolay değildir (Kingdon, 2003:78).

Artırıcı (incrementalism) tamamen bir değişim gerektirmez, bunun yerine mevcut politikalar üzerinde küçük ve marjinal düzenlemeler hükümet içindeki karar alıcılar için her zaman tercih edilir. Bu sayede karar alıcılar hedeflerini tanımlamak ve yeni alternatifler bulmak için çok fazla zaman harcamazlar (Çevik ve Demirci, 2008:167; Çelik, 2022:1498). Örneğin, bütçe düzenlemeleri genellikle artırıcı ilkelerine göre yapılmaktadır. Artırıcılık ilkelerine göre çalışan bir devlet dairesinde politika adım adım ve yavaşça değişir. Kingdon’ın (2003) mülakatlarında gördüğümüz gibi, hükümet organlarının çoğu politika değişiklikleri konusunda bu tür bir felsefeyi tercih etmektedir.

Anderson’da (2003:129) gördüğümüz gibi, herhangi bir politikanın geçirdiği süreci tartışmak için en yaygın yaklaşımlardan ikisi kapsamlı rasyonel ve artırıcı karar verme modelleridir. Kingdon (2003:78) her iki modelin de eksik olduğunu savunmaktadır. Her ne kadar bazen katılımcılar oldukça kapsamlı ve rasyonel kararlar alsalar da, Kingdon “daha geniş sürecin [rasyonel kapsamlı] daha az düzenli olduğunu” ve bu modelin gerçeği tam olarak yansıtmadığını savunmaktadır. Öte yandan, artırıcılığın alternatif üretmenin yavaş sürecini tasvir ettiğini ancak oldukça artırıcı görünmeyen gündem değişimini iyi tanımlamadığını söylemektedir (Kingdon, 2003:79).

Kingdon (2003:84) genel örgütsel *çöp kutusu modelini* uyarlamış ve bunu gündem belirleme ve formüle etmeye uygulamıştır. Cohen, March ve Olsen’in (1972) “Çöp Kutusu Modeli” karar vermenin düzenli ya da rasyonel olmadığını belirtmektedir (Tozlu, 2016:39). Sorunlu tercihler, belirsiz teknoloji ve akışkan katılım koşulları altında, kuruluşlar içinde karar alma “organize anarşi” gibi davranmıştır. Dört akış; sorunlar, çözümler, katılımcılar ve seçim fırsatları, çok az rasyonelite ile etkileşime girmek üzere bir araya getirilmiştir (çöp kutusuna atılmıştır). Dahası, Kingdon (2003:84) Cohen, March ve Olsen’in (1972) çöp kutusu modelini gözlemlerine dayanarak yeniden şekillendirmiş ve gündem belirlemede üç faaliyet akışı olduğunu ileri sürmüştür; *problem akımı*, *politika akımı* ve *siyaset akımı*, “bunlar zaman zaman birleşerek bir politika penceresi açmakta ve bazı konuların hükümet gündemine girmesine izin vermektedir” (Anderson, 2003:96).

Problem akımı (problem stream), bir koşul ile bir sorunun farklılıklarından oluşur. Göstergeler, odaklanılan olaylar, krizler, semboller ve geribildirim, koşullardaki değişiklikleri keşfetmek ve bunların farkında olmak için kullanılan mekanizmalardır. Herhangi bir koşul önemli değerleri ihlal ettiğinde ya da herhangi bir koşul ilgili başka bir birimle karşılaştırıldığında ya da herhangi bir koşul başka bir kategori yerine bir kategoride sınıflandırıldığında, koşul bir sorun olarak tanımlanır çünkü Kingdon (2003:110) problem olarak tanımlanmadıkları sürece tüm sorunların sadece koşul olduğunu savunmaktadır. Belirli bir konu bir kez sorun olarak tanımlandığında, en önemli şey sorunun nasıl tanımlandığıdır çünkü sonuçları önemli ölçüde etkiler. Bununla birlikte, bir şeyi sorun olarak tanımlamak için sorunun niteliği, çözümün niteliği ve hedef kitlenin özellikleri gibi çeşitli koşullar vardır (Rochefort ve Cobb, 1993). Ayrıca Wildavsky (1979), çözümlerin, sorunların nasıl tanımlanacağını yanı sıra, çözümlerin mevcudiyetine bağlı olarak sorunların sorun olarak tanımlanıp tanımlanamayacağını da belirleyicisi olduğunu savunmaktadır. Nitekim Kingdon (2003:113) sorunların sadece gündeme gelmediğini, aynı zamanda gündemden düştüğünü de vurgulamaktadır (bütçe maliyetlerine ilişkin kaygılar).

Bu noktada, problemlerin tanımlanmasında çıkarların rolünü görüyoruz. Her bir çıkar grubu ya da sorun ağı, politikadan fayda sağlayabilmek için sorunun tanımına kendi çıkarlarına en uygun olanı koymaya çalışır. Dolayısıyla, sorun tanımlama aşamasının sonunda gücün birinci ve ikinci yüzlerini doğrudan kazananlar ve kaybedenler olarak görürüz. Kazananlar, sorunların nasıl görüneceğini şekillendirir ve önyargıların harekete geçirilmesi gibi kısıtlamalar yaratarak diğer fikirlerin gündem statüsü kazanmasını engeller. Örneğin Kingdon (2003:112) engelliler için ulaşım eksikliği örneğini verir. Sorunun birçok perspektiften tanımlanabileceğini söylemektedir. Eğer sorun sivil haklar perspektifinden tanımlanırsa, o zaman her araba ya da ulaşım aracı engellilerin kullanabileceği şekilde üretilmelidir. Ancak durumun böyle olmadığını görüyoruz çünkü sorun daha az maliyetli bir alternatif olduğu için ulaşım sorunu olarak tanımlanmıştır.

Politika akımı (policy stream) ise olası politika alternatiflerinden oluşur. Kingdon (2003:200), bu politika alternatiflerinin seçim sürecini “birçok fikrin yüzdüğü, birbirine çarptığı, yeni fikirlerle karşılaştığı, kombinasyonlar ve yeniden kombinasyonlar oluşturduğu” politika ilkel çorbası olarak adlandırmıştır. Kingdon’a (2003) göre, kökenler biraz dağınıktır ancak seçim dağınık değildir, çünkü seçim siyasi kaygılardan ve farklı çıkarlardan etkilenmektedir. Her politika alternatifinin, çözümün, belirli çıkarları destekleyecek bir yanı vardır. Dolayısıyla, politikanın seçimi güç ve çıkar ilişkilerine bağlı olacaktır. Kingdon bu üç akımı birbirinden ayrı olarak ele alsa da, politikalar siyaset akımından bağımsız değildir çünkü politikacılar ideolojileri ve çıkarları temelinde belirli politikalarla gelirler. Sonuç olarak, burada yine gücün ikinci yüzünün rolünü görüyoruz.

Siyaset akımı (political stream), “ulusal ruh halindeki dalgalanmalar, seçim sonuçları, yönetim değişiklikleri, Kongre'deki ideolojik veya partizan dağılımın değişmesi ve çıkar gruplarının baskı kampanyası” gibi faktörlerden etkilenmektedir (Kingdon, 2003:162). Kingdon, örgütlü çıkar gruplarına kıyasla, ulusal ruh hali ve seçimlerin birleşiminin gündem belirleyici olarak daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Bu kombinasyon bazı konuların gündemde üst sıralarda yer almasını sağlayabilirken, bazılarını da neredeyse imkânsız hale getirebilir. Ancak Kingdon’a (2003:164) göre, gündem üzerinde etkili olmak “alternatifler ve sonuçlar üzerinde kontrol sahibi olmaktan farklıdır”. Bu nedenle, siyasi akışta, çıkar gruplarının ve sorun ağlarının etkisinin alternatiflerin ve sonuçların belirleyicilerinden biri olduğunu görüyoruz. Bunlar politikacıları belirli türde politikaları kabul etmeye ve bazılarını diğerlerine tercih etmeye zorlar. Ancak, politikacıların da yeniden seçilme ve daha fazla güç kazanma gibi kendi çıkarları vardır. Sonuç olarak, sorun ağları ve siyasetin etkileşiminin,

önyarguların harekete geçirilmesi yoluyla bazı politikalara yol verirken diğerlerini engelleyen gücün ikinci yüzünü ortaya çıkarması daha olasıdır.

Kingdon'a (2003) göre, sorunlar, politika ve siyaset akımları, kendi programları, dinamikleri ve kurallarına göre bağımsız olarak akar, ancak bu üç akımın birleştiği zamanlar vardır ve o kritik noktada bir pencere açılır. Her bir akışta çıkarlar, sorunları tanımlamada veya çözümleri şekillendirmede nasıl kilit bir rol oynayabileceklerini açıklamamıza ve anlamamıza yardımcı olur. Politika pencereleri ve sorun pencereleri vardır; bunlar “önerileri savunanların kendi çözümlerini öne sürmeleri ya da dikkatleri kendi özel sorunlarına çekmeleri için bir fırsattır” (Kingdon, 2003:165). Bazen pencereler öngörülebilir bir şekilde açılır ancak bazen açılmaz (bir felaket olduğunda olduğu gibi). Pencereler uzun süre açık kalmaz ve kapandıklarında çözümler pencerenin tekrar açılmasını bekler.

Birleştirme kavramının kilit bir yönü, *politika girişimcisi* (policy entrepreneur) olarak adlandırılan kişinin oynadığı roldür. Politika girişimcileri, “maddi, amaca yönelik veya tek başına fayda şeklinde gelecekte beklenen kazanç karşılığında bir pozisyonu desteklemek için kaynaklarını -zaman, enerji, itibar, para- yatırmaya istekli savunuculardır” (Kingdon, 2003:179). Girişimciler aşağıdakilerden biri veya birkaçı tarafından motive edilir; belirli bir sorun için samimi bir endişe, kendine hizmet eden faydalar elde etmek, politika değerlerini aşlamak veya sadece sürece katılmaktan kişisel tatmin elde etmek. Girişimciler bir tür uzmanlığa, siyasi bağlantılara sahip olmalı ve ısrarcı olmalıdırlar. Bir girişimci, bir politika penceresinin açılmasına hazır olmak için bu becerileri erkenden geliştirmelidir (Kingdon, 2003). Politika pencereleri, girişimcilerin belirli bir politika üzerinde harekete geçme şansıdır. Ancak bu fırsat pencereleri uzun süreler boyunca açık kalmaz, bu nedenle girişimcilerin her zaman hazır olmaları gerekir. Politika pencereleri ya sorundaki değişiklikler ya da siyasi akımlar nedeniyle açılacaktır. Bir girişimcinin önerisini gündemin en üst sıralarına taşıma şansı, bir pencere açıldığında ve girişimci üç akışı da birleştirebildiğinde ortaya çıkar (Kingdon, 2003:181; Akdoğan, 2013: 222; Çetin, 2021:673).

Politika girişimcisinin önemini göstermek için Schneider ve Teske (1992) girişimcinin rolünü Kingdon'dan daha ayrıntılı olarak incelemiştir. Schneider ve Teske, daha ekonomik temelli bir yaklaşım kullanarak ve girişimcileri yerel düzeyde gözlemleyerek, girişimcilerin nasıl ve neden ortaya çıktığını daha iyi anlayabileceğimize inanmaktadır. Yazarlar, girişimcilerin belirli yerel ortamlarda ortaya çıkacağına dair nicel kanıtlar göstermeye çalışmaktadır. Teoriye göre girişimciler, kendi politikalarını en üst düzeye çıkarmalarına olanak tanıyacak yerel alanlarda ve vatandaşları belirli bir politikanın kendileri için en iyisi olduğuna ikna edebilmek için daha fazla kolektif eylem olasılığı olan alanlarda ortaya çıkacaktır (Schneider ve Teske, 1992). Girişimcilerin belirli toplumsal durumlarda ortaya çıkacağı fikri, bazı açılardan Kingdon'ın politika pencereleri fikrine çok benzemektedir. Daha test edilebilir bir yöntemin ve yerel düzeyde mevcut olan daha geniş çeşitlilikteki çalışmaların entegrasyonu, girişimcinin kamu politikasındaki rolüne ilişkin daha büyük bir anlayışa ulaşabiliriz (Schneider ve Teske, 1992).

Benzer bir şekilde, Cobb ve Elder (1983) politika girişimcilerinin gündem belirlemedeki önemine odaklanmaktadır. Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak Baumgartner ve Jones (1993), siyasi tartışmaların sonucunun, ABD'nin federal sisteminin çok sayıda alternatif mekân sunmasıyla değişebileceğini, politika girişimcilerinin mevcut en uygun mekân için dikkatlice alışveriş yaparak başarı olasılıklarını en üst düzeye çıkarabileceklerini savunmaktadır. Sonuç olarak, gündem belirleme ve alternatif belirleme, politikanın nasıl oluşturulduğunu daha iyi anlamamızı sağlar. Kingdon (2003) ve Schneider ve Teske'ninkiler (1992) gibi yeni yöntemlerin daha da geliştirilmesiyle, politika sürecine ilişkin kavrayışımız daha da netleşebilir.

6. SONUÇ

Kamu politikası gündeminin belirlenmesi, bir konunun veya sorunun nasıl tanımlanacağı ve öncelik verileceği de dahil olmak üzere, toplumdaki siyasi güçlerin dağılımı kavramını gündeme getirmelidir. Geleneksel/klasik demokrasi teorisine göre güç, halktan siyasi liderlere doğru akar ve kamu politikaları halkın taleplerini karşılamak için kapsamlı, bilinçli kamusal tartışmadan kaynaklanmalıdır. Elitist model, basit halk tarafından yönetim kavramına tamamen karşı çıkmakta ve kamu politikasının kitlelerin taleplerini değil, elitlerin çıkarlarını yansıttığını savunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, elit teorisi politikaların üst yönetici sınıfın çıkar ve değerlerini yansıttığını öne sürmektedir. Çoğulcu model ise klasik demokrasi teorisi ile elitist model arasında yer alır. Çoğulcu modele göre, siyasi güç oldukça parçalıdır ve farklı aktörler ve farklı politika türleri üzerinde geniş ölçüde dağılmıştır ve kamu politikası çıkar gruplarının rekabetinden veya uzlaşmasından kaynaklanmaktadır. Bir grup tarafından temsil edilmeyen kişiler politika yapım sürecini etkin bir şekilde etkileyemezler. Göksu ve Bilgiç (2003) çalışmalarında, güçlü olan ve uygun yöntemleri kullanan çıkar gruplarının karar mekanizmaları üzerinde büyük etkileri olduğu sonucuna varmışlardır.

Kingdon'ın çerçevesinde çıkarlar önemlidir ancak politikaların şekillendirilmesinde fikirlerin ve değerlerin rolü dikkate alındığında, tek açıklayıcı güce sahip olmadıkları görülmektedir. Gaventa'nın (1980) güç tipolojisini Kingdon'ın (2003) çalışmasına uygularken, gücün birinci yüzü ve üçüncü yüzünün o kadar da iyi uyuşmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, gücün birinci yüzü için bazı örnekler kullanılabilirse bile, gücün üçüncü yüzü için herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Daha ziyade, bu çalışmada gücün ikinci yüzünün unsurları görülmektedir. Katılımsızlık ya da sorunsuzluk, gücün ikinci yüzünde yer alan bir sorundur. Benzer şekilde Kingdon, bazı konuların (ya da koşulların) sorun olarak tanımlanmaması gerektiğini ya da fikirlerin gündeme gelmemesinin bir sorun olduğunu ima etmektedir.

Kingdon'ın (2003:146) değinmediği nokta ise ulusal ruh halindeki değişimin mekanizmasıdır. Birleştirme mekanizmasını ve fırsat penceresini dramatik değişimler, seçimler ve ulusal ruh halindeki değişimlerle açıklamakta ve tüm bu konuları dışsal değişkenler olarak ele almaktadır. Bununla birlikte, elitlerin, politika girişimcilerinin veya siyasi gücü elinde bulduranların, akışları birleştirebilmek ve fırsat penceresini açabilmek için “mitler, bilgi kontrolü, ideolojiler vb. yoluyla” ulusal ruh halini etkileme ve hatta şekillendirme yeteneğine ve kapasitesine sahip olabilmesi de mümkündür. Domhoff'un (2002) açıkladığı gibi, elitler üç gücü elinde bulduranlardır. Elitlerin paraya sahip olduklarını çünkü piyasadaki CEO'lar ya da iş adamları olduklarını söyler. Elitler, aynı zamanda düşünce (think-tank) kurumlarının başındaki kişilerdir. Elitler aynı zamanda yüksek bürokratlar, politikacılar, senatörler, temsilciler vb. oldukları için siyasi güce sahip olanlardır. Domhoff, gerçek elitlerin bu güçlere sahip olduğu sonucuna varmaktadır.

Sonuç olarak elitler, haber medyası, propaganda ve ulusal gündemi değiştirmeye yönelik eylemler yoluyla ulusal havayı şekillendirme ve kontrol etme yeteneğine sahip olmaktadır. Eğer bu kapasiteye sahiplerse, insanların seçkinler için en iyi olanı istemelerini sağlayabilirler ki bu da Gaventa'nın (1980) gücün üçüncü yüzü olarak tanımladığı şeydir. Sanırım Kingdon (2003) ulusal ruh halinin bağımsız ve dışsal bir değişken olduğunu düşündüğü için analizinde gücün üçüncü yüzünü dışarıda bırakmaktadır. Ancak ulusal ruh halinin güç sahiplerinden etkilenen ve onları etkileyen içsel bir değişken olduğu kanaatindeyim. Bu nedenle, Kingdon'ın ulusal ruh halinin değişim mekanizmalarını kasıtlı olarak açıklamadığına inanıyorum çünkü ulusal ruh halinin de elitler ya da güç sahipleri her kimse onlar tarafından etkilendiğini kabul edersek, tüm bu üç akım yaklaşımı işe yaramaz hale gelecektir. Netice olarak, gücü elinde tutanlar bir sonraki adımda ne olacağına karar verenler olduğundan, bu üç akım da birbirine bağımlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. A. (2013). *Gündem Belirleme*. M. Yıldız ve M. Z. Sobacı (Ed.). *Kamu Politikası: Kuram Uygulama* içinde (ss. 210-227). Ankara: Adres Yayınları.
- Akman, E. (2019). *Kamu Politikası*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Anderson, J. E. (2003). *Public Policymaking: An Introduction*. 5th ed. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Bachrach, P. ve Baratz, M. (1962). Two Faces of Power. *American Political Science Review*, 56(4), 947-952. DOI: <https://doi.org/10.2307/1952796>
- Bumgartner, F. R. ve Jones, B. D. (1993). *Agendas and Instability in American Politics*. Illinois: University of Chicago Press.
- Cankurtaran, Ö., Akoğlu, G. ve Sakarya, H. (2020). Güçlenmeyi Güç, Güçsüzlük, Baskı ve Güç İlişkileri Temelinde Anlamak. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1913-1939. DOI: <https://doi.org/10.33417/tsh.782159>
- Cobb, R. W. ve Elder, C. D. (1983). *Participation in American Politics: The Dynamics of Agenda-Building*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Cohen, M. D., March, J. G. ve Olsen, J. P. (1972). A Garbage Can Model of Organizational Choice. *Administrative Science Quarterly*. 17(1), 1-25. DOI: <https://doi.org/10.2307/2392088>
- Çelik, F. (2022). Kamu Politikaları Yapımında Çoklu Akımlar Çerçevesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 1493-1516. DOI: <https://doi.org/10.26745/ahbvuibfd.1165311>
- Çetin, F. G. (2021). Türkiye’de Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Gündem Belirleme: Sağlıkta Dönüşüm Programına Yönelik Bir İnceleme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(2), 667-682. DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.801838>
- Çevik, H. H. ve Demirci, S. (2008). *Kamu Politikası: Kavramlar, Aktörler, Süreç, Modeller, Analiz, Karar Verme*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Dahl, R. (1961). *Who Governs?* New Haven, CT: Yale University Press.
- Demir, F. (2021). *Kamu Politikalarına Giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Domhoff, G. W. (2002). *Who Rules America?* 4th ed., New York: McGraw-Hill.
- Duru, A. A. (2022). Türkiye’de Kamu Politikası Sürecindeki Aktörler ve Gündem Belirleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (3), 158-187. DOI: <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.1179153>
- Dye, T. R. & Zeigler, H. (2009). *The Irony of Democracy: An Uncommon Introduction to American Politics*. Boston: Wadsworth Cengage Learning.
- Ergin, Ç. (2003). *Kamuoyu ve Baskı Grupları*. Türköne, Mümtazer (ed.), Siyaset, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Gaventa, J. (1980). *Power and Powerlessness: Quiescence and Rebellion in an Appalachian Valley*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gormley, W. (1986). Regulatory Issue Networks in a Federal System. *Polity*, 18(4), 595-620. DOI: <https://doi.org/10.2307/3234884>

- Göksu, T. ve Bilgiç, V. (2003). Baskı Grupları ve Karar Alma Mekanizmasına Etkileri. *Amme İdaresi Dergisi*, 36(2), 51-66.
- Hill, K. Q. ve Klarnier, C. (2002). The Many Faces of Elite Power in the “System of 1896”. *Journal of Politics*, 64(4), 1115-1136. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2508.00165>
- Kapani, M. (2005). *Politika Bilimine Giriş*. 17.basım, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kelso, W. (1995). Three Types of Pluralism. Daniel McCool (ed.) içinde, *Public Policy Theories, Models, and Concepts: An Anthology*, Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall.
- Kingdon, J. W. (2003). *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. 2nd ed. New York: Longman.
- Lowi, T. J. (1995). *The End of the Republican Era*. University of Oklahoma Press.
- Lukes, S. (1974). *Power: A Radical View*. London: Macmillan.
- McConnell, G. (1966). *Private Power and American Democracy*. New York: Knopf.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America’s Declining Social Capital. *The Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.
- Polsby, N. W. (1980). *Community Power and Political Theory*. New Haven/London: Yale University Press.
- Rochefort, D. A. ve Cobb, R. W. (1993). Problem Definition, Agenda Access, and Policy Choice. *Policy Studies Journal*. 21(1), 56-71. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1541-0072.1993.tb01453.x>
- Schattschneider, E. E. (1975). *The Semi-Sovereign People*. 2nd ed. Hinsdale, IL: Dryden Press.
- Schneider, M. ve Teske, P. (1992). Toward a Theory of the Political Entrepreneur: Evidence from Local Government. *American Political Science Review*, 86(3), 737-747. DOI: <https://doi.org/10.2307/1964135>
- Tozlu, A. (2016). Karar Verme Yaklaşımları Üzerinde Herbert Simon Hegemonyası. *Sayıştay Dergisi*, 102, 27-45.
- Wildavsky, A. (1979). *Speaking Truth to Power: The Art and Craft of Policy Analysis*. Boston: Little, Brown.